

RINDI

Nr 3 • 2006

Nytt och gammalt om asken, *Fraxinus excelsior*, på Gotland.

MATTIAS IWARSSON och INGVAR NORDIN

Ask är ett karaktärsträd på Gotland. Att arten är älskad och populär märks på att så många planterar ask som vårdträd och vindskydd runt gårdar över hela ön. En detalj man lägger märke till är, att träden ofta planteras nära husen vilket gör att de hamnar i djup skugga. Den naturliga populationen växer mest i kustnära lägen, ofta i ängen, men saknas på Gotska Sandön så när som på en liten buske. Asken har antagligen varit det viktigaste trädet på Gotland som lövfoder till djuren vintertid. Virket är mycket hårt, lämpligt till skärbrädor och ytor med högt slitage. På många håll runt ön utgör stora askträd också viktiga sjömärken. Liksom enen har den ökat kraftigt till massförekomst när bete och ängshävd upphört på många ytor. Ask kan i många fall vandra ut på klapperstensstränder men också bilda lummiga lundar som i Hien på Stora Karlsö. Den anses ha de högsta kraven på mullrik jord. Under askar bildas också fin lundjord. Man ser ofta hur föryngringen följer väg- och dikeskanter och tyvärr välter askar ibland stentun när fröna gror på olämpliga ställen.

Parasiter

På ask finns inte många svampar. Ett undantag är pälstickan (*Inonotus hispidus*), en specialitet för Gotland och Öland. Under exkursioner sedan mitten av 1960-talet har jag (Ingvar Nordin) särskilt intresserat mig för pälstickan. Jag har noterat den från 65 lokaler i Visby och i 33 av öns socknar, från Fårö till Vamlingbo och från Stora Karlsö i väst till Katthamra i öst. På Gotland faller lokalerna inom de områden där det finns mjukare, lerigare kalkstenar. Inga fynd finns från Lojsta hed, inte heller från de nordvästra delarna av ön med hårdare, renare kalkstenar.

Svampen är lätt att inventera, även från bil, på grund av den ettåriga fruktkroppens rejäla storlek och färg; som färsk rödbrun, svart i nekrotiserat stadium. Pälstickan förekommer i alléer, trädgårdar och ängen, ofta i människans närhet. Vårdväxtvalet är smalt: ask, lundalm *Ulmus minor*, oxel *Sorbus intermedia* och vildapel *Malus sylvestris*. Dessutom har den hittats tillfälligt på ytterligare fem arter med vardera en observation: skogsalm *Ulmus glabra* ssp. *glabra*, finnoxel *Sorbus hybrida*, vitt mullbär *Morus alba*, hybridplatan *Platanus × acerifolia*, och smalbladig ask *Fraxinus angustifolia*, de två sistnämnda i DBW:s botaniska trädgård, högt upp till väders i trädkronorna. Mullbärsträden med pälsticka växer vid Palissaderna i Visby.

Ask är det helt dominerande vårdträdet, dubbelt så ofta som lundalm. Oxel är vanligast i Visby och lättast att finna, exempelvis vid Paviljongsplan norr om Botaniska trädgården, Strandpromenaden till Norderstrand och Kung Magnus väg vid Gutavallen. Tidigare fanns den alltid på oxlar i backen vid lasaretsallén, men de träden har ersatts med

Pälsticka *Inonotus hispidus* på oxel *Sorbus intermedia* 1980 vid Snäckgärdet, Visby. Foto: Ingvar Nordin.

pyramidavenbok, *Carpinus betulus*. Dock finns svampen fortfarande utanför Norderport. På tio lokaler är pälstickan antecknad från mer än ett substrat.

Förutom från Gotland är pälstickan känd från Öland, Bohuslän, Västergötland, Skåne, Småland och Östergötland (Sunhede i Larsson 1997). 1964 fann jag den i Föra på Öland, det andra fyndet på ön. Idag är 25 lokaler kända på ön (Tommy Knutsson personlig information). Första fyndet på svenska fastlandet kom 1969 när jag fann pälstickan på Stora Amundön i Askim i Västergötland. De bohuslänska fynden är i Tanum och Tjärnö samt nyligen från Lövön i Solberga (Saemund 1998).

När det är dags att revidera listan över svenska landskapssvamparna, bör den nu befintliga rödbruna jordstjärnan (*Geastrum rufescens*) liksom den eventuellt tilltänkta vinriskan (*Lactarius sanguifluus*) ersättas med pälstickan för Gotland.

En annan asksvamp, dock mer obemärkt, är askskinn (*Peniophora limitata*, syn. *P. fraxinea*). Den förekommer endast på oleacéer: ask, hängask, liguster och syren. På ask är den allmän. Det finns ströfynd av några ytterligare arter på ask, men de är "allätare" och ej specifika asksvampar.

Till de udda parasiterna hör *Eriophyes fraxinivorus* (Coulianos 1991), det lilla

syns hur tätt bladverket blir med alla de handfingrade bladen och att skotten är korta. Den hamnade i fint sällskap med en mängd andra avvikande askar. Jacob Hansson brukade gå runt i trädgården och titta på dessa och andra speciella träd.

En av de tre ympade plantorna tog Ingvar med till Botaniska Trädgården vid Uppsala Universitet 1965, där den planterades på ett riktigt fint ställe söder om Orangeriet, på den södra sidan av Linnédammen. Samtidigt planterades bredvid en vanlig ask, som det senare skulle visa sig växa något fortare (4 meter högre 2004). 1961 vid det första besöket tog Ingvar också med pressat material för Trädgårdsherbariet (UPS). Där såg Mattias Iwarsson senare arket och fick klarhet i att det fanns en konstig ask med blad som fingrar i Botan i Uppsala. Den borde man leta efter på Gotland, dels i Närs socken dels på andra ställen.

Den tredje plantan behöll Jacob Hansson. Han var medlem i Baptistförsamlingen som hade ett Betaniakapell bara ett par kilometer söder om Snausarve på en gård som också heter Snausarve. När man skulle snygga upp i trädgården runt kapellet tog Jacob Hansson och planterade den tredje fingerasken direkt vid infarten. Samtidigt satte han ytterligare några vanliga askar runt huset. Det dröjde ända till 1989 då Mattias Iwarsson åkte förbi och råkade upptäcka trädet. Även han tog beläggsexemplar för herbariet. Det var i augusti och just det året hade det blivit mycket frukter. Några av frukterna såddes men inga ville gro. Fröna verkade små och helt sterila. Inte heller frön från Uppsala Botaniska trädgårds exemplar har grott.

Sedan dröjde det några år innan Ingvar och Mattias kom överens om att beskriva fingerasken i Lustgården 2004 med bilder och en latinsk diagnos: *Fraxinus excelsior* L. forma *digitata* I. Nordin & M. Iwarsson. Som typ för namnet utsågs ett herbarieark från det odlade trädet i DBW:s trädgård. En sådan här mutation kan naturligtvis uppkomma flera gånger och därför bör just denna genotyp ha ett sortnamn. När och om denna klon av fingerasken kommer ut på marknaden behövs ett sortnamn också, och vårt förslag är ganska självklart:

Fraxinus excelsior f. *digitata* 'J.P. Hansson'

Sorten uppkallas efter plantskolemannen som räddade fingerasken åt eftervärlden. Beskrivningen av sorten är densamma som i Lustgården (2004).

Hösten 2004 kontrollerade Ingvar trädet vid Snausarve Betaniakapell, som numera är i privat ägo. Fingerasken har ett icke ringa värde, förutom att vara det kanske senaste tillskottet till Gotlands flora, därtill ny för vetenskapen. Vi vet inget om moderträdet, vilt eller odlat, troligen lika mycket vilt som det allra mesta av ask på ön.

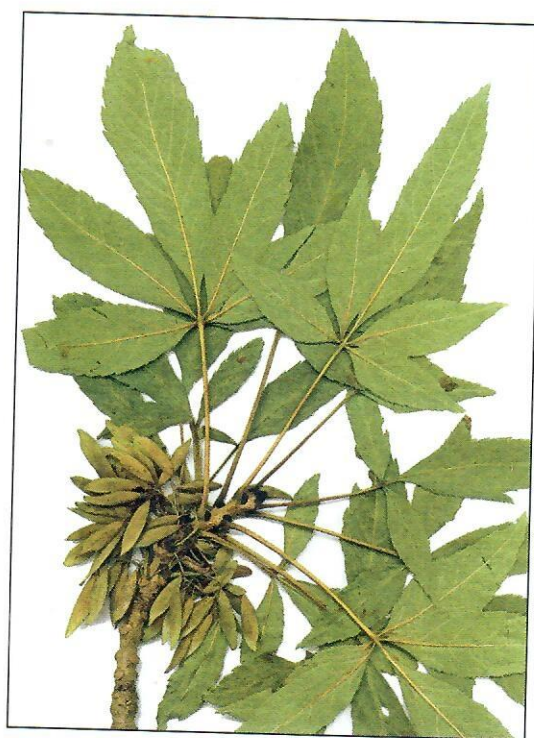
Hortikulturellt, dendrologiskt, är fingerask ganska lovande med en måttlig storlek, sammanhållen krona och vackert bladverk. Arbetet att ympa fingerask för att få den spridd har startat. För Gotlandsbotanister är det värt att hålla i minnet, att allmänna arter som ständigt omger oss kan erbjuda oväntade former, som kan besitta visst skönhetsvärde och vara värda att rädda. Fingerasken med det försvunna moderträdet och räddningsaktionen är ett gott exempel. I våra trädgårdar och parker omger vi oss med massor av udda buskar och träd som räddats, främst tack vare människans fascination i alla tider för det avvikande. Tänk på alla träd med avvikande små, brokiga, flikiga eller röda blad eller

på dem med pelarform, hängform eller krypform. Exempel på svenskt material av detta slag är ornäsbjörk (från Lilla Ornäs i Dalarna), pelarasp (från Älgarås i Västergötland) och nu fingerask (från När på Gotland).

Ingvar Nordin tackar Lars Åke Pettersson, Visby, god exkursionskamrat i gotländska marker under 50 år.

Litteratur

- Coulianos, C-C. & Holmåsen, I. 1991. Galler. En fälthandbok om gallbildningar. Interpublishing. 317 pp.
- Iwarsson, M. & Nordin, I. 2004. Fingerask (*Fraxinus excelsior* f. *digitata*) en avvikande form från Gotland. Lustgården 84:11-18.
- Larsson, K. H. (red.) 1997: Rödlistade svampar i Sverige. - Artfakta. 547 pp. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Rehder, A. 1949. Bibliography of Trees and Shrubs, hardy in the cooler temperate regions of the northern hemisphere. Jamaica plain. 996 pp.
- Westerström, S. A., Hillefors, Å. & Saemund, L. G. 1998. Natur på Lövn. 203 pp. Tre Böcker, Göteborg.

Mattias Iwarsson
Malma Bergsväg 26
756 45 Uppsala

Ingvar Nordin
Paternosterg. 28, 2 tr.
414 67 Göteborg

Herbariebelägg för fingerask *Fraxinus excelsior* f. *digitata* Gotland, Visby, DBW:s botaniska trädgård 24 augusti 2003. (UPS holotyp, S isotyp).
Foto: Ingvar Nordin